

KVHAA
ÅRSBOK 2024

Ask med lock.
Meissen - porslin.
Inköpt i Meissen
hösten 1909 af
Kausleridot Hj. Rettig
och Fil. Hand. C. H. Rettig.

Lockask från salongen på Villagatan 3. Enligt Herbert Rettigs anteckning köpte han och fadern Hjalmar asken under en resa i Tyskland 1909. I februari 2024 inleddes en föremålsinventering. Den gamla handskrivna informationen blir digital när Rettigska samlingen i sin helhet registreras i en databas. Inventarienummer: RV391. Foto: Kungl. Vitterhetsakademien.

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH
ANTI KVITETS AKADEMIEN

ÅRSBOK 2024

STOCKHOLM 2024

THE ROYAL SWEDISH ACADEMY OF LETTERS,
HISTORY AND ANTIQUITIES

ACADÉMIE ROYALE SUÉDOISE DES
BELLES-LETTRES, DE L'HISTOIRE
ET DES ANTIQUITÉS

KGL. SCHWEDISCHE AKADEMIE FÜR LITERATUR,
GESCHICHTE UND ALTERTÜMER

© De enskilda författarna och KVHAA, Stockholm 2024

Grafisk formgivning: Lars Paulsrud

witterhetsakademien.se

ISBN 978-91-88763-56-3, ISSN 0083-6796

Italgraf Media, 2024

INNEHÅLL

- 7 Preses hälsningstal
- 11 År 2024 tilldelade medaljer och priser

MINNESORD

- 19 Nils-Arvid Bringéus
- 27 Olof Ruin
- 33 Birgit Arrhenius
- 41 Tryggve Mettinger

FÖREDRAG

- 49 Stefan Helgesson: *Det förflutnas problem i afrikansk litteratur*
- 61 Karl Wennberg: *Vad vet vi om mångfald – och vad vet vi inte?*
- 71 Helge Jordheim: *Alle tidens former och farger. Tidsrom og synkronismer i tidligmoderne kunnskapshistorie*
- 97 Karin Sennefelt: *Karl XI:s mage*
- 113 Torbjörn Lodén: *Vitterhetsakademien i världen. En sinologs perspektiv*
- 127 Johan Bjureberg & Kenny Skagerlund: *Psykisk hälsa och lärande hos barn och unga*
- 139 Lars Strannegård: *Bildning i en digital tid*

- 147 Christian Høgel: *Barlaam och Ioasaf. Om hvordan oversættelser langs Silkevejen skabte verdenslitteratur i middelalderen*
- 155 Birgitta Svensson: *Kulturarvens betydelse. Minnespolitiken och det förflutna*

ÅRSBERÄTTELSE, FÖRTECKNINGAR ÖVER LEDAMÖTER,
AKADEMIFORSKARE OCH PERSONAL

- 171 Ständige sekreterarens årsberättelse
- 177 Vitterhetsakademiens kulturfastigheter
- 189 Årsberättelser från vissa forskningsföretag m.m.
- 207 Publikationer utgivna 20.3.2023–19.3.2024
- 209 Alfabetisk förteckning över Akademiens ledamöter
- 226 Akademiens ledamöter i invalsordning
- 229 Ledamöternas fördelning på klasser
- 231 Avlidna ledamöter 20.3.2023–19.3.2024
- 232 Akademiens utskott och nämnder
- 238 Vitterhetsakademiens akademiforskare
- 239 Akademiens personal

BIRGIT ARRHENIUS

DEN 10 SEPTEMBER 2023 avled Akademiens arbetande ledamot Birgit Arrhenius, 91 år gammal. Hon hade då inte varit synlig i plenisalen sedan pandemins början, men hon var likväl aktiv in i det sista. Arrhenius ägnade den sista tiden av sitt liv åt att utveckla en ny metod för att datera de öländska fornborgarna.

Birgit Arrhenius föddes som Birgit Klein den 25 augusti 1932. Hon var dotter till professorn i teoretisk fysik Oskar Klein och hans hustru Gerda Koch. Modern kom från en dansk släkt, medan fadern tillhörde en känd judisk familj. Farfadern var den liberale överrabbinen i Stockholm Gottlieb Klein, som var född i det dåvarande Österrike-Ungern och kom till Sverige i början av 1880-talet.

Birgit Klein växte upp som näst yngst bland fem barn. Under kriget bodde många judiska flyktingar i perioder hos familjen, och deras berättelser om judeförföljelserna präglade henne för resten av livet. Två av de flyktingar som gjorde störst intryck på den unga Birgit var kärnfysikerna Lise Meitner från Österrike och Niels Bohr från Danmark. Under stora delar av andra världskriget bevakades dessutom familjen Kleins bostad av säkerhetspolisen, eftersom den svenska regeringen fruktade att Oskar Klein, trots sitt judiska ursprung, skulle kidnappas till Tyskland och tvingas delta i det tyska kärnvapenprogrammet. Man hade en färdig

flyktplan för både fadern och resten av familjen om Tyskland skulle invadera Sverige.

Trots uppväxtens starkt naturvetenskapliga prägel var det arkeologin som blev Birgit Kleins passion i livet, även om hon senare också arbetade för en naturvetenskaplig arkeologi. Hennes intresse för arkeologin väcktes på allvar av den uppmärksammade utställningen ”Tiotusen år i Sverige”, som öppnade 1943. Den var en markering av att Historiska museet flyttade från bottenvåningen i Nationalmuseum till egna nybyggda lokaler på Narvavägen. I stället för montrar fyllda med typologiskt ordnade föremål var utställningen det första försöket att gestalta och berätta landets långa historia. Senare började Birgit själv cykla runt till runstenar i Stockholms omgivningar, och övertalade också föräldrarna att besöka olika fornlämningar med henne.

Efter kriget, när Birgit Klein började på gymnasiet i Whitlockska skolan, bodde föräldrarna under tre år i USA, där fadern samarbetade med Albert Einstein. Det yngsta barnet följde med till USA, och de tre äldre barnen hade slutat skolan och var på väg ut i vuxenvärlden. Birgit blev däremot kvar i Sverige och fick under dessa år bo ensam på ett pensionat, vilket hon inte alls uppskattade. Men den brådmogna Birgit Klein gjorde samtidigt lite som hon ville under föräldrarnas bortavaro. Hon hoppade av skolan och arbetade i stället på NK. Hon skrev till olika nordiska arkeologiprofessorer och bad att få delta i arkeologiska undersökningar. På så sätt deltog hon redan som 16-åring i sin första arkeologiska utgrävning. Det var sommaren 1948 och på Själland.

Under de följande somrarna grävde hon på Bornholm med Ole Klindt Jensen, som var professor i arkeologi i Aarhus. Han blev något av en fadersfigur för Birgit och en arkeologisk mentor för henne under många år. Under dessa år började hon också följa professor Nils Åbergs föreläsningar i arkeologi på Historiska museet. När professorn vid terminens slut insåg att hon inte hade någon tentamensbok, eftersom hon inte hade tagit studenten, bara skrattade han och bad henne återkomma.

Birgit Klein tog till slut studenten vid Hermods 1952, och studerade se-

Foto: Kungl. Vitterhetsakademien.

dan arkeologi, etnologi och geologi vid Stockholms högskola. Under sin studietid deltog hon under somrarna i de arkeologiska inventeringarna och utgrävningarna i samband med vattenkraftsutbyggnaden i Norrland. Efter fil.kand.-examen 1955 blev Birgit amanuens vid järnåldersavdelningen på Historiska museet. Hon gifte sig samtidigt med den jämnåriga Erik Arrhenius, som senare blev professor, först i toxikologi och sedan i naturresurshushållning. Under mer än 55 års äktenskap var han den viktigaste samtalspartnern, i en ständigt pågående vetenskaplig diskussion mellan makarna. Kontakten med svärfadern, kemisten Olof Arrhenius, var också viktig, eftersom han redan på 1930-talet hade utvecklat fosfat-karteringen som en metod för att söka efter forntida bosättningar.

Avgörande för Birgit Arrhenius arkeologiska karriär blev att hon som amanuens deltog i de uppmärksammade undersökningarna av järnåldersbosättningen på Helgö väster om Stockholm 1955–1968. Undersökningarna leddes av den karismatiska chefen för järnåldersavdelningen Wilhelm Holmqvist. Helgö var en unik boplats, och först efterhand förstod man att bosättningen var ett politiskt, religiöst och kommersiellt centrum, som existerat långt före den vikingatida staden Birka. Med utgångspunkt i fynden av granater på Helgö lade Birgit Arrhenius 1960 fram sin licentiatavhandling om guldsmycken med granatinläggningar.

Efter licentiatavhandlingen föddes i snabb följd tre barn. Likväl påbörjade Birgit Arrhenius redan under småbarnsåren arbetet med sin doktorsavhandling. Tack vare ett stipendium vistades hon 1962 i Rom för att undersöka romerska och bysantinska guldsmycken med granatinläggningar. Hon tog då helt enkelt med sig sin ettåriga äldsta dotter till Rom och anställde en italiensk barnflicka. Senare gjorde hon flera långa studieresor och studieuppehåll i Europa, och fick genom dessa resor ett brett europeiskt kontaktnät.

Birgit Arrhenius blev efterhand missnöjd med hur Helgöprojektet bedrevs, och valde därför att 1968 söka sig till den tekniska avdelningen vid Historiska museet och Riksantikvarieämbetet, där arkeologiska fynd konserverades. Hon blev snart avdelningens chef, och insåg snabbt att

det fanns mycket kunskap att hämta från föremålen i samband med efterbearbetningen och konserveringen av dem. Hon började därför skissa på en ny typ av arkeologiskt laboratorium. Men hennes chef, riksantikvarien Sven B.F. Jansson, rekommenderade henne att försöka etablera ett sådant vid Stockholms universitet i stället för vid myndigheten.

Under åren vid tekniska avdelningen fick Birgit Arrhenius tillsammans med sin kollega Björn Ambrosiani även möjlighet att 1969–1971 gräva i den vikingatida staden Birka, vilket var första gången sedan 1800-talet. Samtidigt färdigställde hon avhandlingen *Granatsmuck und Gemmen aus nordischen Funden des frühen Mittelalters* och disputerade 1971. Till skillnad från tidigare mer stilhistoriska studier av dessa påkostade föremål undersökte hon de tekniska förutsättningarna för dessa smycken. Genom mikroskopstudier av granaternas slipning och av de olika bindemedel som höll fast granaterna kunde hon presentera en ny europeisk kronologi för perioden från mitten av 400-talet till mitten av 600-talet. Några år senare, 1975, gjorde hon en liknande studie av de tekniska förutsättningarna för den tidiga djurornamentiken, som dominerade stora delar av det tidigmedeltida Europa.

Birgit Arrhenius blev docent på sin avhandling, men först 1973 fick hon en docenttjänst i laborativ arkeologi vid Stockholms universitet. Hon började då i liten skala att undervisa och handleda studenter i ämnet. Hennes vision var att upprätta ett arkeologiskt forskningslaboratorium vid institutionen, men den humanistiska fakulteten var kallsinnig och de nya universitetshusen på Frescati var inte heller särskilt lämpade för laborativ verksamhet. Efter några år lyckades hon emellertid med stöd från arkeologiprofessorerna Greta Arwidsson och Mats P. Malmer samt universitetets rektor Gunnar Hoppe att få medel från Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse. Därmed kunde hon 1976 inrätta ett arkeologiskt forskningslaboratorium i den tidigare trädgårdsmästarbostaden, Greens villa, på Frescatis campusområde.

Birgit Arrhenius började arbeta i sitt laboratorium i liten skala, med få studenter och doktorander. Hon sökte successivt medel för olika in-

strument och analyser. När docenttjänsten avslutades lyckades hon 1980 få en forskartjänst i laborativ arkeologi med medel från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Och när denna tjänst tog slut befordrades hon till professor i laborativ arkeologi 1986. Som professor valdes hon därefter i snabb takt in i flera lärda akademier, i vår akademi 1991. Med professorstjänsten som bas byggde Birgit Arrhenius sedan upp en särskild avdelning för laborativ arkeologi vid institutionen, med allt fler studenter och doktorander. För att befrämja ämnet startade hon 1986 också tidskriften *Laborativ arkeologi*, som senare bytte namn till *Journal of Nordic Archaeological Science*.

Naturvetenskap har varit en del av arkeologin ända sedan ämnet etablerades vid mitten av 1800-talet. Därför innebar den nya laborativa arkeologin någonting annat. Birgit Arrhenius menade att när arkeologer tidigare använt naturvetenskapliga analyser hamnade dessa ofta i bilagor, som inte utnyttjades i de större kulturhistoriska tolkningarna. I stället ville hon skapa ett nytt ämne mellan arkeologi och naturvetenskap, med arkeologer som även var specialiserade i något naturvetenskapligt ämne. Därmed ville hon på ett mer aktivt sätt infoga naturvetenskapliga analyser i de kulturhistoriska tolkningarna. Arrhenius vision av laborativ arkeologi innebar därför att hon bejakade studier rörande alla arkeologiska perioder från så många olika naturvetenskapliga perspektiv som möjligt.

Under de första åren arbetade hon och hennes elever främst på en mikroskopisk nivå, till exempel i studier av metallföremål, fröanalyser och undersökningar av textilrester. Men under de senare åren började de att arbeta även på molekylär nivå. Det gällde till exempel lipidanalyser för att spåra olika typer av fetter, dietanalyser genom kol-13-prov, härkomststudier genom strontiumanalyser och genetiska studier genom undersökningar av gammalt DNA.

För egen del höll Birgit Arrhenius fast vid sina erfarenheter från utgrävningarna på Helgö och Birka under 1950- och 1960-talen. Hon fortsatte att studera järnålderns metallhantverk och bebyggelse i Mälardalen med hjälp av laborativa analyser. Bland hennes studier kan nämnas analyser

av föremål från båtgravarna i Vendel, Valsgärde och Tuna Alsike, tekniska undersökningar av guldbrakteater och studier av guldsmedsverktyg. Genom seminariegrävningar på Birka och i Gamla Uppsala samt genom det stora projektet ”Svealand i vendel- och vikingatid”, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, befrämjade hon också laborativa analyser av materiella spår från den period och den region som var hennes eget forskningsområde.

I *Signums svenska konsthistoria* från 1991 skrev Birgit Arrhenius avsnittet om järnålderns konst. Denna text framstår som en sammanfattning av hennes ingående kunskaper om järnålderns samhälle och kultur. Här, liksom i flera tidigare artiklar, kommer hennes breda kulturhistoriska tolkningar till sin fulla rätt. Hon beskriver de tekniska förutsättningarna för periodens konstnärliga uttryck, men diskuterar också tingens betydelse och mening, bland annat i förhållande till de fornnordiska myterna.

I samband med 60-årsdagen fick Birgit Arrhenius en engelskspråkig festskrift, *Sources and resources*, som på många sätt visar hennes vidsträckta kontaktnät i Sverige, Norden och Europa. Efter pensioneringen 1999 fortsatte hon att vara aktiv ända fram till sin bortgång. Hon återvände till sin ungdoms undersökningar på Helgö och publicerade 2011 översikten *Conclusions and new aspects* i serien *Excavations at Helgö*. Arbetet är en viktig sammanfattning av denna svåröverskådliga plats. Vid 89 års ålder publicerade hon en uppskattad biografi över arkeologiprofessorn Greta Arwidsson, med titeln *Forngrreta*, i Akademiens serie *Lärda i Sverige*.

Birgit Arrhenius var en pionjär inom laborativ arkeologi, och hon fick under sin långa pensionärstid uppleva hur ämnet blev etablerat i flera länder. Hon fick också uppleva hur arkeologin genomgick den så kallade tredje naturvetenskapliga revolutionen, kanske mest känd genom de omfattande DNA-analyserna av forntida skelett. Även om hon gladdes åt framgångarna var hon också kritisk till de nya stora berättelserna om forntida folkvandringar, som bygger på DNA-analyser. Hon framhöll

återkommande att det inte finns något enkelt och entydigt samband mellan DNA, keramik och språk, vilket ofta förutsätts i dessa synteser.

Att som ung kvinna kunna etablera en ny arkeologisk specialitet var en oerhörd bedrift, särskilt om man tänker på hur universitetsvärlden såg ut för 50 år sedan. Förmodligen krävdes det en person med just Birgit Arrhenius egenskaper för att kunna genomföra detta. Hon var en kreativ och orädd problemlösare. När det behövdes kunde hon vara både stridbar och envis, och ibland slog det gnistor i diskussioner och förhandlingar med andra kollegor. Men hon var också en glad och humoristisk person, som var mycket generös mot och omtänksam om sina elever. För flera yngre kvinnor blev hon en tydlig akademisk förebild. Med Birgit Arrhenius bortgång har svensk och europeisk arkeologi förlorat en mycket kunnig och viktig pionjär inom den laborativa arkeologin.

Anders Andréén